

ВІДГУК

рецензента

Козлової Тетяни Олегівни,

доктора філологічних наук, професора, професора кафедри англійської філології та лінгводидактики Запорізького національного університету,

про дисертацію

Рибалки Сабіни Вікторівни

«Особливості концептуалізації англомовної сфери торгівлі»,

подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія

Дисертацію *Рибалки Сабіни Вікторівни* присвячено комплексному дослідженню процесів концептуалізації сфери торгівлі, зумовлених культурними чинниками й об'єктивованих в англомовному дискурсі. Обґрунтованість звернення до цього напрямку зумовлена глобалізацією економічних зв'язків, інтенсифікацією міжкультурної комунікації та необхідністю когнітивно-адекватного декодування змісту у професійних контекстах, де мовні та культурні нюанси відіграють вирішальну роль у забезпеченні ефективності торговельних взаємодій. Водночас аналіз процесів і результатів концептуалізації підкреслює значущість системного підходу до структурування й упакування знань загалом і стосовно окремих сфер життєдіяльності, зокрема торговельних відносин, що сприяє цілісному й адекватному відображенню соціальних практик у мовленні та когнітивних моделях. Зважаючи на це, дисертація Рибалки Сабіни Вікторівни є на часі, адже загострює питання формування, організації та осмислення понять і знань у свідомості людини.

Внесок дослідниці полягає не тільки у прагненні до комплексного опису того, як мовці уявляють, класифікують і вербалізують торговельні практики, угоди, ролі учасників, цінність товарів та послуг (С. 18, 97-109), а й у спробі гармонізації синхронійного та діахронійного підходів у дослідженні (С. 93-110), а також модернізації інструментарію когнітивного аналізу через застосування «принципів силової динаміки» (С. 147-155).

Актуальність рецензованої праці дисертантка пов'язує із сучасними тенденціями мовознавства та міждисциплінарними підходами, які, за її визначенням, орієнтовані передусім на дослідження «способів та механізмів концептуалізації емпіричних мовних фрагментів» (С. 14). Водночас сучасна наукова парадигма дедалі частіше акцентує на потребі інтегративного аналізу ментальних моделей, системи понять, культурно зумовлених цінностей і смислів, а також мовних засобів їх вербалізації на різних рівнях мовної організації, що дещо розширює окреслений у роботі дослідницький горизонт.

Концептуалізація сфери торгівлі з урахуванням попереднього когнітивного досвіду суб'єктів комунікації (С. 15-16) постає як складний об'єкт аналізу, оскільки англійська мова є рідною для одних мовців і другою для інших. За таких умов матрична модель концепту (фрейм) набуває розгалуженої структури, а її змістове наповнення характеризується багаторівневою варіативністю й тонкими семантичними нюансами, зумовленими культурними настановами, соціально-економічними відмінностями у торговельних практиках, комунікативним досвідом і світоглядними орієнтирами мовців.

Концептуалізація не зводиться до простого переносу досвіду в мову, а передбачає його опрацювання й узагальнення відповідно до вже існуючих в когнітивній базі мовців систематизацій – категорій, сталих та динамічних моделей (фреймів і сценаріїв). У цьому процесі людина виступає одночасно як суб'єкт концептуалізації та як учасник концептуалізованих подій, дій чи ситуацій, що призводить до її інтеграції у концепт: вона

перетворюється на концептуалізований феномен, включений у фрейм або послідовно розгорнутий сценарій.

З огляду на викладене, **об'єкт, предмет і мета** рецензованої праці відзначаються науковою значущістю та відповідають сучасним тенденціям досліджень в міждисциплінарних галузях мовознавства.

Обґрунтованість положень та висновків дисертаційної праці підтверджується коректністю методології та відповідністю науковим стандартам достовірності. Методологічні засади дослідження дисертантка визначає через низку принципів, що дозволяють поліаспектно осягнути концептуалізацію складного явища: принципи сучасних торговельних відносин – соціальний і економічний аспект; принципи силової динаміки – когнітивні моделі взаємодії суб'єктів; принципи концептуалізації фрагментів дійсності – структуровані образи та знання, які відтворюються в мові і мовленні. Загальна логіка переходу від соціально-економічного контексту до когнітивних структур і мовних одиниць зрозуміла, проте іноді спостерігається одночасне змішування рівнів аналізу без чіткої послідовності, що ускладнює методологічну ясність.

Також слід зазначити, що значний обсяг тексту (С. 21-26), присвячений історії торговельних відносин, визначенню понять вільної торгівлі, ембарго, санкцій тощо, не завжди безпосередньо підкріплює аналіз концептуалізації, через що підрозділ 1.1 виглядає трохи диспропорційним щодо основної теми, задекларованої у його назві «Торгівля як соціокультурний концептуалізований фрагмент дійсності» та назві Розділу 1 «Теоретичні засади дослідження англomовного торговельного лексикону».

Теоретико-методологічна база дослідження сформована на актуальних теоріях і концепціях науковців (що засвідчує ретельне опрацювання 253 джерел, надрукованих різними мовами). Дослідниця подає огляд наявних підходів до концептуальної системи, її одиниць і моделей. Систематизація різних, хоча здебільшого несуперечливих, а взаємодоповнювальних поглядів філософів, когнітологів, мовознавців щодо явища концептуалізації (с. 27-83) забезпечили ґрунтовність теоретичних засад дослідження.

Це дозволило дисертантці правильно визначитися з **методикою** дослідження та вдало перейти від теорії до практики. Від деталізації засадничих методів дослідження (лінгвістичної інвентаризації, лексикографічного, семантичного і корпусного, а також когнітивного, концептуального, контекстуального, «колокаційного» методів і метафоричного аналізу (с. 16–17)) дисертантка переходить до вибудовування цілком логічної, прозорої й ефективної процедури дослідження (с.86–92), а тоді й до аналізу зібраного фактичного матеріалу за допомогою спеціальних лінгвістичних методів і здійснення узагальнень і висновків. Слід визнати, що всі наведені етапи методики роботи реалізовані повністю.

Емпірична база дослідження охоплює 250 одиниць та 1215 дискурсивних фрагментів, виокремлених із загальних та галузевих словників, корпусних баз, а також мас-медійних та інших ресурсів (с. 194-201). Різноманітність джерел дозволяє забезпечити багатовимірний аналіз досліджуваного явища, взяти до уваги загальну і спеціалізовану лексику, виявити сучасні комунікативні практики. Звернення до практичного досвіду мовців через аналіз висловлювань із *Inspirational Quotes for Traders* (С.195, позиція 264 у списку використаних джерел) додатково підсилює надійність та об'єктивність даних, дозволяє враховувати реальні мовні практики та індивідуальні особливості дискурсу.

Належно оцінюємо систематизацію даних у схемах (с. 102, 104, 106, 108, 135, 161) і таблицях (с. 34, 45, 94). Вони значно збільшують інформативність дисертації та сприяють логічній, послідовній організації матеріалу, що підвищує наукову достовірність і прозорість результатів. Одночасно візуалізації підкреслюють високий естетичний рівень роботи та

демонструють творче, аналітичне ставлення авторки до наукового пошуку і подання результатів, відображаючи професійний і системний підхід до дослідження.

Аналіз наукової праці дозволяє стверджувати, що її наукова **новизна** полягає в комплексному аналізі концептуалізації сфери торгівлі та її вербалізації засобами англійської мови, статичному та динамічному моделюванні цих процесів, визначенні ролі механізмів метафоризації в організації знання і досвіду мовців.

Теоретична цінність та практична значущість наукових результатів. У роботі запропоновано інтерпретацію психолінгвістичної та концептуальної системи мовців, яка визначає комунікативні практики індивідів, організує їх мислення та генерацію мовних конструкцій. Відповідно, результати дослідження збагачують прагмалінгвістику, дискурсологію, лінгвокультурологію, спрямовують до подальшого аналізу глибинних когнітивних механізмів, які забезпечують формування мисленнєвих стратегій. Це підкреслює важливість дисертації Рибалки С.В. для лінгвокоцептології і когнітивістики в цілому.

Практичне значення дисертації полягає у можливості застосування її результатів у різних академічних контекстах. Зокрема, отримані висновки можуть використовуватися для розробки навчальних матеріалів і курсів з іноземної мови, удосконалення методик викладання лексики та дискурсивних структур, а також для створення словників, корпусів та цифрових ресурсів, що відображають сучасні мовні практики. Крім того, аналіз когнітивного досвіду мовців і дискурсивних фрагментів може бути використаний у практиці машинного перекладу, розробці AI-інструментів для обробки тексту та дослідження міжкультурної комунікації, що забезпечує інтеграцію наукових результатів у реальні професійні та освітні процеси.

Повнота викладу основних результатів дисертації в публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення дисертаційної праці повно відображено в 10 публікаціях, з них: 5 статей у фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному виданні та 4 доповіді в збірниках матеріалів конференцій.

Обсяг і зміст опублікованих праць відповідають вимогам до пунктів 8–9 Постанови КМУ «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44 і розкривають основний зміст дисертації. Публікації засвідчують особистий внесок здобувачки.

Основні положення та результати дослідження пройшли надійну **апробацію**. Вони представлені під час роботи 4 міжнародних та всеукраїнських конференцій.

Структура та оформлення дисертації. Структура дисертації є чіткою та логічною, релевантною до мети й завдань розвідки. Анотації українською і англійською мовами (с. 2-9), Список публікацій здобувачки за темою дисертації (с. 10-11) передують основному тексту наукової праці. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків і списку використаних джерел.

Загалом, дисертація демонструє послідовність і цілісність викладу матеріалу, засвідчує власний внесок дисертантки у дослідження заявленої проблеми в межах галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 – «Філологія».

Дискусійні положення, зауваження та побажання

Враховуючи актуальність і глибину дисертаційної роботи, аргументованість її наукових положень, комплексний підхід та ґрунтовний аналіз концептуалізації англійської мови торгівлі, а також значущість отриманих результатів, узагальнень і висновків, водночас слід

відзначити деякі дискусійні моменти та вказати на окремі неточності, які здебільшого стосуються термінології та окремих структурних елементів дисертації.

1. У дисертації належно окреслено методологічний інструментарій дослідження, проте застосування окремих методів потребує додаткового обґрунтування. Насамперед це стосується розмежування когнітивного, лінгвоконцептуального та метафоричного аналізу (С. 16-17). У роботі не цілком зрозуміло, у чому полягає їхня методологічна специфіка та функційна відмінність. Чи йдеться про автономні аналітичні процедури з чітко визначеним інструментарієм, чи радше про взаємопов'язані підходи, що частково перетинаються? За відсутності чіткої аргументації їх диференціації виникає ризик термінологічної невизначеності.

2. Окремого зауваження потребує використання одиниць метамови дослідження. Дисертація демонструє перевантаженість термінологічно й концептуально неперевіряними виразами, які вводяться без належного визначення та аргументації. Зокрема, уживання формулювання «схематичний аспект концептуалізації» (п. 1.2) не супроводжується чітким теоретичним окресленням його змісту та методологічного статусу.

У багатьох випадках відсутність дефініцій і співвіднесення з ustalеними науковими підходами створює враження термінологічної довільності та ускладнює інтерпретацію дослідницької логіки.

Інша практика дисертантки також потребує суттєвого уточнення й концептуального унормування, зокрема у недиференційованих уживаннях специфічних і загальновідомих термінів когнітивістики: «вектор – зв'язок – реляційна дуга», «домен – слот – парцела – термінал» (С. 136 і далі).

Визнаємо, що в когнітивній лінгвістиці ці терміни існують, але їхній акцент інший, і залежить від уваги дослідників на сприйнятті, ментальній репрезентації та семантиці, а не на формальній структурі. Тоді виходить, наприклад, що «домен» – ментальний простір концепту, «слот» – позиція у ментальній концептуальній схемі (що може бути інтегровано у фрейм), «парцела» – когнітивно виділена інформаційна одиниця (що фокусується у свідомості мовців), а «термінал» – завершена когнітивна одиниця сприйняття (що сприймається як завершене повідомлення). Проте у дисертації здобувачка невиважено уживає ці терміни, поєднуючи їх так, як це не завжди відповідає когнітивному підходу та необхідності їхнього використання. Це призводить до певного термінологічного перенавантаження та штучної надмірної науковизації викладу, що ускладнює сприйняття матеріалу і може знижувати його академічну якість.

3. Потребує уточнення методика виокремлення так званих «засобів концептуальних метафор» (п. 3.3). У сучасній когнітивній лінгвістиці концептуальна метафора трактується як ментальна модель, тобто когнітивний механізм структурування досвіду, а не як мовний засіб. У цьому зв'язку постає питання: що саме авторка має на увазі під «засобами концептуальних метафор» – мовні репрезентації відповідних концептуальних моделей, їх лексико-семантичні реалізації чи інші одиниці аналізу? Якими критеріями керувалася дослідниця під час їх ідентифікації?

4. Було б корисно уточнити, від чого, на думку авторки, залежить актуалізація різних схем силової динаміки (*cause, prevent, help, despite* – п. 4.2) у торговельному дискурсі? Чи враховано прагматичні чинники, які можуть визначати вибір конкретної схеми за наявності репрезентативної вибірки контекстів (1215 фрагментів, С.16), що аналізується у дослідженні? Чому авторка частково відійшла від оригінальної термінології Леонарда Талмі (“*causing – hindering, helping, letting*” – L. Talmy. *Force Dynamics in Language and Cognition. Cognitive Science*. 1988. 12(1). P. 49-100) і запровадила власне поняття (*despite*) замість ustalеної

категорії у моделі силової динаміки? Чи це пов'язано з особливостями аналізованих контекстів, прагматичними міркуваннями або іншими методологічними причинами?

5. Привертає увагу певна анафоричність у формулюванні назв розділів, підрозділів і пунктів, значна частина яких починається зі слів «Методика дослідження...» (розділ 2). Така одноманітність дещо знижує варіативність структури викладу. Доцільним видається стилістичне урізноманітнення назв із метою підвищення їхньої інформативності та структурної виразності.

Наведені міркування мають дискусійний характер і жодним чином не впливають на загальне позитивне враження від дисертації, а швидше віддзеркалюють сучасні проблеми когнітивістики, до розв'язання яких залучилася авторка. Зауваження мають рекомендаційний характер. З впевненістю можна констатувати, що наукова праця Сабіни Вікторівни Рибалки є зрілою й актуальною розвідкою, яку вирізняє оригінальність, концептуальна чіткість, завершеність розв'язання поставлених завдань. Дисертація має теоретичне значення для лінгвоконцептології, когнітивістики, психолінгвістики, комунікативістики та інших галузей, є практично цінною для удосконалення методів дослідження пізнавальних та комунікативних процесів.

Публікації авторки та інші види апробації основних положень дослідження є вагомими й переконливими.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

На підставі докладного ознайомлення з дисертацією та публікаціями вважаю, що кваліфікаційна наукова праця *Рибалки Сабіни Вікторівни «Особливості концептуалізації англomовної сфери торгівлі»* є актуальним і завершеним дослідженням, узагальнення й висновки якого засвідчують його новизну, глибину аналізу, аргументованість і достовірність отриманих результатів. Дисертація виконана з урахуванням сучасних методів дослідження. Усі положення і висновки повноцінно відображені в наукових публікаціях. Дисертація відповідає вимогам до наукової кваліфікації ступеня доктора філософії, що встановлені Постановою КМУ «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 року № 341 та від 19.05.2023 року № 502).

Дисертантка заслуговує на присудження їй *ступеня доктора філософії* в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія».

Рецензент –

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету

Тетяна КОЗЛОВА